

МОВНА СТІЙКІСТЬ, МОВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ І МОВНИЙ КОНФОРМІЗМ В ПОВСЯКДЕННОМУ СПІЛКУВАННІ МОЛОДІ

Іванна Цар

аспірант,

Інститут української мови НАНУ, Київ, Україна

vakavaka7@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті з'ясовано співвідношення понять «мовна стійкість», «мовний конформізм», «мовна толерантність», на основі диктофонних записів спонтанного мовлення молодих киян проаналізовано фактори перемикування кодів у їхньому спонтанному повсякденному спілкуванні, особливості проявів мовної стійкості у мовленні молоді м. Києва тощо. Перемикування кодів спричинене переважно комунікативною метою, потребою цитування, переданням прямої мови, вживанням фразеологізмів, повторенням іншомовного фрагмента висловлювання, а також прагненням надати висловлюванню експресивності. Відсутність мовної стійкості українськомовної молоді і одночасне поширення мовної толерантності на тлі переважної мовної стійкості у російськомовному молодіжному середовищі створює умови для формування суржикю.

Ключові слова: перемикування кодів, мовна стійкість, мовний конформізм, мовна толерантність, психологічні фактори, спонтанне мовлення молоді.

ЯЗЫКОВАЯ СТОЙКОСТЬ, ЯЗЫКОВАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ И ЯЗЫКОВОЙ КОНФОРМИЗМ В ПОВСЕДНЕВНОМ ОБЩЕНИИ МОЛОДЕЖИ

АННОТАЦИЯ. В статье установлено соотношение понятий «языковая стойкость», «языковой конформизм», «языковая толерантность», на основе диктофонных записей спонтанной речи молодых киевлян проанализированы факторы переключения кодов в их спонтанном повседневном общении, а также особенности проявления языковой стойкости в речи молодежи г. Киева. Переключение кодов вызвано преимущественно коммуникативной целью, потребностью цитирования, передачей прямой речи, употреблением фразеологизмов, повторением иноязычного фрагмента высказывания, а также стремлением придать высказыванию экспрессивность. Отсутствие языковой стойкости украиноязычной молодежи и одновременно распространенность языковой толерантности на фоне

преимущественно языковой стойкости в русскоязычной молодежной среде создает условия для формирования суржика.

Ключевые слова: *переключение кодов, языковая стойкость, языковой конформизм, языковая толерантность, психологические факторы, спонтанная речь молодежи.*

**LANGUAGE RESISTANCE, LANGUAGE TOLERANCE
AND LANGUAGE CONFORMISM
IN EVERYDAY COMMUNICATION OF YOUTH**

ABSTRACT. *The article revealed the correlation of the concepts of «linguistic stability», «linguistic conformism», «linguistic tolerance», based on a dictaphone recordings of young Kiev people's spontaneous speech. It was analyzed factors of switching codes in their daily spontaneous communication, features of linguistic stability in the Kyiv youth's speech and so on. Switching codes are caused mostly by communicative purposes needed citation tradition of direct speech, using of phraseology, repeating fragment of foreign statement and the desire to give expression expressivity. The lack of young Ukrainian-language stability and the simultaneous spreading of linguistic tolerance against the backdrop of prevailing linguistic stability in the Russian-speaking youth creates conditions for the formation of surzhyk.*

Key words: *codes switching, linguistic stability, linguistic conformity, linguistic tolerance, psychological factors, spontaneous speech of youth.*

Вступ

Проблема вивчення соціальних, психологічних та лінгвістичних чинників, що впливають на мовну взаємодію в умовах українського білінгвального молодіжного середовища, не втрачає актуальності в рамках соціо- та психолінгвістики.

Українські науковці розглядають питання перемикання кодів в контексті вивчення мовної поведінки мовців, молодіжного сленгу, суржика, комунікативних стратегій. Проблемі перемикання кодів у білінгвальному середовищі присвячені праці Л. Ставицької, В. Труба, Н. Шовгун, Т. Бурди та ін. Учені переважно зосереджують свою увагу на проблемах класифікації типів перемикання мовних кодів, дослідженні впливів різних чинників на мовну поведінку молоді, на аналізі факторів перемикання кодів. В умовах сучасної мовної ситуації в Україні, коли у разі звертання російською абсолютна більшість молоді (90,6%) переходить на цю мову, тоді як російськомовна молодь зберігає мовну стійкість (Масенко, 2004)], актуальною залишається

проблема перемикання кодів для споріднених / неспоріднених мов, з'ясування психологічних аспектів проявів мовної стійкості та мовної лабільності під час спонтанного мовлення.

Метою дослідження є вивчення особливостей та факторів перемикання кодів в мовленні молодих киян з вищою освітою, які зазвичай використовують українську мову для повсякденного спілкування.

Методи та методика дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі використано метод спостереження та описовий метод. Матеріалом дослідження є записи спонтанного мовлення в неформальній обстановці за допомогою диктофону, зібрані з листопада 2014 р. по вересень 2015 р. Інформанти – хлопці та дівчата віком 21-25 років із закінченою вищою освітою, що мешкають у м. Києві та використовують українську мову для повсякденного спілкування. Розшифровуючи записи, ми використовували українську графіку для відтворення російського мовлення, щоб підкреслити відмінності звучання двох мов. Тематика матеріалів варіювалася залежно від ситуації спілкування. Переважали розповіді про минулі події, що трапилися з інформантами, про роботу, побутові проблеми, відпочинок, політику (в цьому контексті виникали теми війни, мобілізації та ін.), обговорення фільмів, серіалів, книг тощо.

Результати дослідження

Соціолінгвістичні аспекти вивчення мовної поведінки тісно пов'язані з психологічними факторами, які особливо виразно задіяні під час спонтанного повсякденного мовлення. Психологічні параметри терпимості, конформізму, рівня конфліктності особи, принциповості, з одного боку, обумовлюють мовну стійкість особи (групи осіб), а з іншого – перемикання кодів. Мовною стійкістю називають індивідуальну або групову мовну поведінку, спрямовану на закономірне використання рідної мови залежно від обставин комунікації (Руда, 2000: 51-55). Протилежне поняття позначає термін «мовна лабільність». Під мовною толерантністю розуміють шанобливе ставлення з боку етносу, що чисельно чи соціально домінує на певній території, а також відповідних владних структур до мов інших етнічних

груп (переважно нечисленних чи некорінних), що мешкають на цій території (Словарь социолінгвистических терминов, 2006: 267). Мовна толерантність передбачає дотримання мовних прав і економічних інтересів носіїв цих мов, забезпечення можливості користуватися рідними мовами в деяких комунікативних сферах з урахуванням рівня демографічної потужності цих груп, функціонального розвитку їхніх мов, історичну традицію побутування цих мов на певній території. Протилежне явище – мовний конформізм – відмова від рідної мови чи зневажливе ставлення до неї під впливом панівної думки про неprestижну роль цієї мови у певному соціумі (Словарь социолінгвистических терминов, 2006: 276).

Проявів мовного конформізму – граничного вияву толерантності – як чинника перемикування кодів не було виявлено у записах спонтанного мовлення. Мотиви мовної поведінки доцільніше простежити за допомогою опитування чи обговорення у фокус групах. Проте метод спостереження дає змогу простежити певні аспекти мовної толерантності, мовної стійкості та лабільності у мовній поведінці білінгвів.

Серед чинників, які впливають на процес спілкування, є прояви традиційної свідомості чи поведінки, такі як ставлення двомовного індивіда до різних мов, розмір двомовної групи і її соціокультурна гомогенність чи диференціація, соціальні й політичні відносини між підгрупами цієї групи, домінування двомовних осіб, перевага використання тієї або іншої мови, ставлення до культури кожного зі співтовариств, ставлення до двомовності як такої (Бурда, 2001: 117). На вибір мови спілкування також впливають соціальні стереотипи щодо місця тієї чи іншої мови в певному соціумі.

Аналіз спонтанного мовлення київської молоді в неформальних ситуаціях показав, що основними факторами перемикування коду з української на російську є ендогенні, серед яких головні – мета комунікативного акту та потреба в адекватності самовираження. За нашими спостереженнями, комуніканти можуть перемикувати коди свідомо, з певною комунікативною метою, та неусвідомлено, під впливом мови співрозмовника та психологічних чинників.

Ми виокремили такі типи перемикування кодів у спонтанному мовленні київської молоді:

1) **відтворення діалогу, що відбувся в минулому, мовою, яка в ньому була використана:**

Приклад 1. *А. Зайшла в метро// Стоїть біля мене... Ну скільки? Ну дець під двадцять сім може/ ну дець такий дець/ після двадцяти п'яти/ дець такий на вигляд// [Б.: Угу//] Я... І тут заходе жінка/ мене так штовхає/ і я така на неї дивлюся таким типу поглядом/ «Ум! Достала!» І їду собі далі// А він такий/ «Девушка/ у вас красивіє глаза//» Я така думаю/ «Она! Почалися подкати/ знаєш»// [Б.: Ага//] Така/ «Спасіба// Спасіба/ маладой человек»// Ну тіпа/ можна било не оброщать вніманіє// А він такий/ «А можна я вам штота скажу?» Я кажу/ «Нєт!»*

У наведеному прикладі перемикування кодів відбувається під час розповіді про подію, яка відбулася в минулому, щоб максимально точно передати мовлення російськомовного співрозмовника.

2) **прагнення мовця, щоб його зрозуміли (приклад 1)**

Вище наведений приклад показує, що перемикування кодів відбулося в минулому в момент розмови, коли комунікант А. перейшов на російську, відповідаючи на репліки російськомовного співрозмовника. Результати спостереження дозволяють схарактеризувати цей приклад як вияв мовної толерантності. Ми звернули увагу, що українськомовні комуніканти не перемикають код з метою адекватності самовираження під час спілкування з російськомовними, з якими вони знайомі. У групі мовців, серед яких є активні і пасивні білінгви, труднощів для розуміння один одного без перемикування кодів не виникало. Перемикування відбувалося у випадках, коли мовець не був знайомий зі своїм російськомовним співрозмовником.

Варто зауважити, що під час передавання прямої мови, перемикаючи мовний код з української на російську, мовець може несвідомо спонтанно перемикати мовний код знову на українську:

Приклад 2. *А. А він тоді каже/ «І вапше/ ви очень многа нервничаете// У вас сердце вот последнее время балит»// Ну тіпа такое// А реально! І таблетки пила// Б.: Та? А. Да// В мене було таке в той момент// І «ви тіпа не так багато переживайте і-і всьо... всьо буде нормально// І/ і... якщо хочте/ дайте мені руку/ я вам ще більше скажу»// Кажу/ «Нєт!/ кажу/ мене/ кажу/ не ін-те-ре-су-є»//*

3) повторення фрагмента висловлювання:

Приклад 3. А. *Мы еще не общались*// Б. Да// *Мы же не общались*// *Мы вообще же ходили по коридору/ дивилися один на одного/ даже не знали/ шо ми...;* А. *В вас есть ещё мёд?* Б. *Мёд?* *Можна пополоскати баночку*//

4) розповідь про минулу подію тією мовою, яку мовець використовував, коли відбувалася ця подія:

Приклад 4. А. *В нас/ помню/ в академії било*// *Іду на пари і висить... В нас такі здоровенні тєжолі двері/ вхідні/ входниє*// *І дивлюсь/ висить ето там/ как она называется/ цеп*// В. *Угу*// А. *Цепочка такая серйозная/ мощная*// *Думаю/ шо ето такое?* *А це якраз в той день/ коли ето в Києві стріляли/ вони рішили [В.: Забарикадувались] забарикадіроваться/ єслі шо/ кароче*// *Цепочка целый день там вісела*// Б. *В случае чего сразу/ (сміються) А. Сразу забарикаді... А в нас там стока етіх падвалов/ всякіх переходнічков/ там вийті тудя-сюда*// *Тока кафедра криміналістікі ето вопше блін/ терра інкогніта/ там можна потірятса*// *Так шо в нас так основательно к етому падашлі*// В. *Боятсья*// (сміється)

Комунікант А., який зараз мешкає у Києві й у повсякденному спілкуванні використовує українську мову, але прожив кілька років у Харкові, і в той час для нього базовою мовою була російська, розповідає про подію з минулого, перемикаючи мовний код із суржику на російську. Перемикання кодів відбувається несвідомо і поступово. Спочатку мовець навіть виправляє слово, сказане українською, на російське: *В нас такі здоровенні тєжолі двері/ вхідні/ входниє*// Під кінець розповіді комунікант повністю переходить на російську мову, хоча його співрозмовники виявляють мовну стійкість, продовжуючи спілкуватися українською. Пам'яті властиво фіксувати подію в контексті середовища, в якому вона відбувається. Пригадуючи певний факт, мовець відтворює його так, як запам'ятав раніше (в наведеному прикладі, використовуючи мову, яка супроводжувала дію).

5) вживання прецедентних текстів:

Приклад 5. А. *М-м! Слухай! Вибач/ секундочку*// *Це мені раз задала «Пункт призначення»/ да/ «Пункт назначения»*// *Ти бачила/ шо/ якщо смерть когось настігла/ якщо ти врятуєш/ все одно він потім... Не бачили цей фільм?*

б) вживання фразеологізмів:

Приклад 6. А. *Ти обцяєшся Вконтакті/ да? Скільки їй лет? Ну вона ж така малодінькая/ да?* Б. *Ну може/ да// Ну я у нього зовсім я нічого не бачила Вконтакті// Він/ знаєш/ **чіст/ как ліст**// А у неї там фотки дивилася//*

У наведеному прикладі відбувається перемикання кодів не українська – російська, а суржик – російська. Чинником класифікації у цьому випадку фразеологізму «**чіст/ как ліст**» як перемикання кодів, а не як продовження висловлення на суржику, є фонетика. Мовець свідомо пом'якшує приголосні [ч], [л], хоча міг вимовити їх твердо, що було б більш характерно для української мови.

7) щоб надати висловлюванню експресивності:

Приклад 7. А. *Боже! Як тобі дійшла голова таке вибрать! (сміється) Екологічне право! Чому не **криміналістіка**/ Аня? Чого ти **ізміняєш** [зраджуєш]? Б. **Действітельно! Спасенія** мені нема// Чого **ізміняю**? Та тому/ шо не було бюджета на **криміналістіке**/ а було тільки на екологічному праві//*

З метою підкреслення експресивності комунікант Б. переходить на російську та свідомо повторює російськомовне висловлювання комуніканта А.

Досліджуючи спонтанне мовлення молодих киян, ми зафіксували випадки, коли обидва співрозмовника виявляли мовну стійкість – один, розмовляючи російською мовою, а інший – українською, і не мали наміру перемикати мовний код, але перемикання виникло неконтрольовано, спонтанно в процесі розмови. Наприклад, комунікант А. (російськомовний) звертається до друга Б. (українськомовного) за порадою. Під час розмови кожен говорить своєю мовою. Коли Б. виходить з кімнати, швидко прощається, говорячи: «*Дякую! До побачення!*», А. так само швидко відповідає: «*Будь ласка! До побачення!*». Мовець А. спонтанно відповів на репліку Б. українською мовою, хоча й не мав наміру перемикати мовний код. Така мовна поведінка є наслідком засвоєння російськомовним комунікантом стандартних етикетних висловів українською. Пришвидшений темп мовлення може бути одним з чинників автоматичного відтворення стандартних етикетних формул мовою співрозмовника, незважаючи на настанову зберігати мовну стійкість.

Наведемо приклад ще однієї ситуації. Молоді дівчата А. і Б. обговорюють побутові питання, зберігаючи мовну стійкість (А. – російською, Б. – українською). Під час розмови А. поступово починає вживати все більше українських слів так, що наприкінці розмови вже не може контролювати своє мовлення і зупиняє мовця Б.: *«Я не могу// Можешь на русском?»*. У наведеному прикладі мовець А. – асиметричний білінгв: йому важко розмовляти повністю українською, але й складно виявляти мовну стійкість. Під час комунікативного акту можуть бути задіяні механізми неусвідомленої імітації мовної поведінки, так що комунікант не може зберігати мовну стійкість навіть попри його свідому настанову не перемикаати мовний код.

Незбалансована мовна ситуація, коли, з одного боку, українськомовна молодь виявляє мовну толерантність, а з іншого – російськомовна молодь вдається до мовної стійкості, стає однією з причин феномену змішування мовних кодів – суржику. Молодь з вищою освітою вдається не лише до свідомого використання суржику з певною комунікативною метою. У спонтанному мовленні вживання суржику є найчастіше несвідомим, невмотивованим та неконтрольованим і відбувається під впливом неформальної обстановки. Елементи суржику проникають у розмовне мовлення під впливом соціального оточення, телебачення, відсутності сформованого власне українського сленгу.

Висновки

Отже, в українському молодіжному середовищі зміна мовних кодів має свою специфіку. Перемикаання кодів спричинене переважно комунікативною метою, потребою цитування, переданням прямої мови, вживанням фразеологізмів, повторенням іншомовного фрагмента висловлювання, а також прагненням надати висловлюванню експресивності. Відсутність мовної стійкості українськомовної молоді і одночасне поширення мовної толерантності, що пропагується в українському соціумі, на тлі переважної мовної стійкості у російськомовному молодіжному середовищі, створює умови для формування суржику та звуження функцій української мови у спонтанному повсякденному спілкуванні.

Література:

- Бурда, Т. М. (2001). Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бурда Тетяна Михайлівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 208 с.
- Масенко, Л. Т. (2004). Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 164 с.
- Руда, О. Г. (2000). До питання настанов щодо мови спілкування в українському соціумі / О.Г. Руда // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 26. Ч. 3. – С. 51-55.
- Словарь социолингвистических терминов (2006). – М., 312 с.
- Соколова, С. (2013). Типи мовної поведінки в сучасному слов'янському білінгвальному мегаполісі / С. Соколова, В. Труб, Л. Масенко, О. Данилевська, О. Руда // Українські обрії : доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів / НАН України, Укр. ком. славістів, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. – Вип. 6, ч. 1. Мовознавство. – С. 173-196.
- Ставицька, Л. (2007). Суржик : міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність : Лінгвосоціокультурні аспекти. Збірник наукових праць. – К. : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ. – С. 31-120.
- Шумарова, Н. П. (2000). Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н.П. Шумарова. – К., 284 с.

References:

- Burda, T. N. (2001). *Movna povedinka osobystosti v umovakh ukrainsko-rosiiskogo bilingvizmu (molodzhne seredovyshe m, Kyieva [Linguistic individual's behavior in conditions of Ukrainian-Russian bilingualism (youth environment of c. Kyiv)] Candidate's thesis.* Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Masenko, L. T. (2004). *Mova i suspilstvo: Postkolonialnyi vymir [Language and Society: postcolonial dimension].* Kyiv: Publishing house «KM Academy» [in Ukrainian].
- Ruda, O. H. (2000) *Do pyttannya nastanov shchodo movy spilkuvannya v ukrainskomu sotsiumi [On the question of guidelines the language of communication in Ukrainian society].* *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Language and conceptual pictures of world*, 26, 51-55 [in Ukrainian].
- Slovar sotsyolnyhvyvystycheskykh termynov (2006) [Glossary of sociolinguistic terms]. Moscow [in Russian].
- Sokolova, S., Trub, V., Masenko, L., Danylevska, O. & Ruda, O. (2013). *Typy movnoi povedinky v suchasnomu slovianskomu bilinhvalnomu mehapolisi [Types of linguistic behavior in modern Slavic bilingual metropolis].* Proceedings: *XV Mizhnarodnyi zizd slavistiv «Ukrainski obrii» – the XVThe Fifteenth International Congress of Slavists «Ukrainian horizons».* (p. 173-196). Kyiv [in Ukrainian].
- Stavytska, L. & Trub, V. (2007) *Surzhyk : mif, mova, komunikatsiia [Surzhyk: myth, language, communication].* *Ukrainsko-rosiiska dvomovnist : Lihvosotsiokulturni aspekty – Ukrainian-Russian bilingualism: linguosociocultural aspects.* (p. 31-22) Kyiv: Universtytske vydavnytstvo PULSARY [in Ukrainian].
- Shumarova, N. P. (2000). *Movna kompetentsiia osobystosti v sytuatsii bilinhvizmu [Language competence of personality at the situation of bilingualism].* Kyiv [in Ukrainian].
-

Поштова адреса установи:
Інститут української мови НАНУ
вул. Грушевського, 4,
м. Київ
01001

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015

